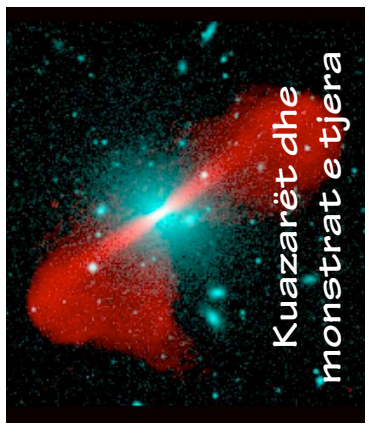

Grażyna Stasińska
Observatori i Parisit

Universi në xhepin tim

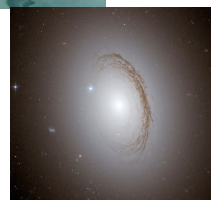
Përgjigjet në faqen
tjetër

Çfarë janë këto
vorbulla?

Quiz

Çfarë nuk kuptojmë

Ka ende shumë gëshitje të
rëndësishme mbi kuuzarët që
mbeten për t'u zgjidhur.

Ndoshta më e rëndësishmja është
mënyra e krijimit të vrimës së zezë
supernasive.

Kuuzarët janë kaq të ndritshëm,
saqë mund të vrojtohen edhe në
distanca të tilla të largëta që drita
prej tyre bën shumë kohë për të
ardhur. Drita që ne kapim prej më
të largëtut, ULAS J1120+0641,
është emetuar vetëm 800 milionë
vjet pas Big Bangut. Ka shumë
skenarë që tentojnë të shpjegojnë
se si një vrimë e zezë me masë 2
miliardë herë masën e Diellit mund
të jenë formuar aq herët.

9

8

13

Kuuzarët në Univers

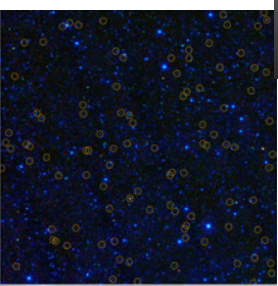
Astronomët tani mendojnë se çdo
galaksi ka në qendër një vrimë të zezë
supernasive. Me shumë gjasa,
galaksitë kalojnë nga periudhat e
'përgjumjes' në stadiet e aktivitetit
intensiv, përgjatë të cilave vrima e
zezë 'gëlltit' lëndën që i kalon pranë.

Katalogët e sotëm të kuuzarëve, të
bazuar në zbulimet në dritën e
dukehme, përmbajnë rreth 300,000
objekte. Por ka me miliona kandidatë
që presin konfirmimin dhe shumë më
tepër do gjenden nga vrojtimet e
ardhshme.

Meqë kuuzarët janë kaq të ndritshëm,
spektrat e tyre na bëjnë të mundur të
shqyrtojmë lëndën deri në skajet më
ekstreme të Universit.

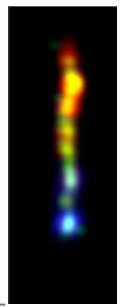
Galaksia gjigande
eliptike NGC 4889,
që ka një vrimë të
zezë masive (dijetë
miliardë herë masën
e Diellit). Mund të
jetë kuuzari i
'përgjumur'.

Wide-field Infrared Survey Explorer ka
identifikuar miliona objekte që mund të
jenë kuuzarë. Në këtë imazh, kuuzarët
kandidatë janë rrethuar me të verdhë.

12

4

Imazhi i kompozuar i rrymës 3C273 (njëqind
mijë vite-dritë e gjatë), nga teleskopët
hapësinorë Chandra (në X-njlynosur blu),
Hubble (e dukehme-gjelbër) dhe Spitzer
(infrakuqe-kuqe).

Imazhi i kompozuar i NGC 4261. Maltbas:
lobet radio (të gjata 200,000 vite-dritë)
janë dhënë me ngjyrë portokalli, kurse imazhi
optik i galaksisë është i bardhë.
Djathtas: Foto e zonës qëndrore, marrë me
Teleskopin Hapësinor Hubble, që tregon një
disk pluhuri me 400 vite-dritë të madh.

Disqet, rrymat, etj.

Me Teleskopin Hapësinor Hubble,
astronomët mund të shohin detaje
që nuk kapen dot nga toka.

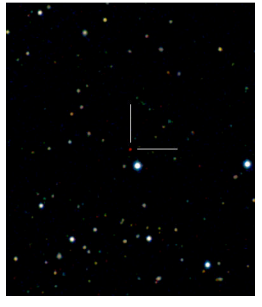
Tani është e mundur të shquhen
format e galaksive, prej të cilave
njëdhin lobet në valë radio.

Në galaksitë më të afërta shihet se
në qendër ndodhen disqe pluhuri. Në
disa raste shihen edhe rryma në dritë
të dukshme, që dalin prej bërthamës
së galaksisë.

Teleskopët në rreze X tregojnë se
kuuzarët dhe galaksitë ku ata
ndodhen janë burime të fuqishme të
rrezeve X.

Janë zbuluar edhe objekte me të
njëjtat cilësi si kuuzarët, por që nuk
emetojnë valë radio. Githasësi quhen
kuuzarë.

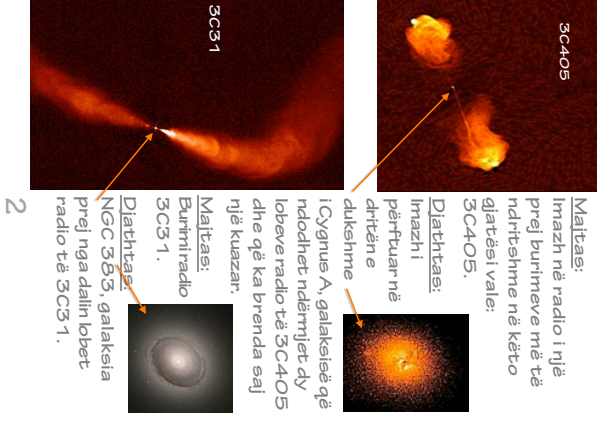
5

Të zbulosh një kuuzar shumë të largët
është detyrë sa e rëndësishme aq e
veshtirë.

Ky imazh është formuar nga të dhënat në
kuuzarët dhe në infrakuqe nga UKIRT.

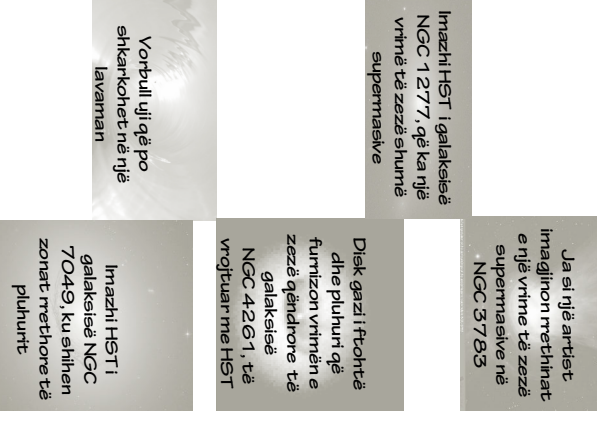
All lejoi zbulimin e kuuzarit më të largët të
njohur deri tani, ULAS J1120+0641
(burimi i kuq i dobët, i treguar me dy vizat
e bardha). Vetëm ngjyra e dallon kuuzarin
nga burimet e tjera, shumica e të cilave
janë një të zakonshme të galaksisë sonë.

2

3C31
Diathtesa:
NGC 353, galaksia prej nga dalin lobet radio të 3C31.

3C405
Maltëasi:
Imazhi përftuar në dritën e dukshme nga Cygnus A, galaksisë që ndodhet ndërmjet dy lobeve radio të 3C405 dhe që ka brenda saj një kuazar.

2

Universeli në xhepin tim No. 6

Ky minilibër është shkruar në 2016 nga Grazyna Stasińska e Observatorit të Parisit (Francë) dhe rishtuar nga Stan Kurtz i UNAM, Institutit i Astronomisë Radio në Morelia (Meksikë). Është përkthyer në Shqip nga Mimozha Hafza e Universitetit të Tiranës. Kapaku i përparmë: një imazh i kompozuar i galaksisë masive eliptike NGC 5532 (të treguar me blu) dhe i rrymave të burimit radio 3C296 (të treguar me të kuqe). Harta radio është krijuar me radio-teleskopët Very Large Array. Imazhet e tjera të këtij minilibri janë marrë nga HST, CXC, SAO, Spitzer dhe UKIRT.

Vatoni faqen
<http://www.tulmp.org> për të mësuar më shumë për këtë seri dhe për të marrë e paraqiturat në minilibër.

TULMP Creative Commons

3

Zbulimi i kuazarëve

Ndonëse kuazarët janë objektet më të ndritshme në Univers, ata janë zbuluar vetëm para merrh GO vitesh. Në atë kohë kishte shumë sinjale radio të kapur nga burime të ndryshme qellore. Në përplekjen për të identifikuar këto burime, astronomët zbuluan se në qendrën e tyre në shumë raste gjendeeshin objekte të zbehta ngjyrë blu, të ngjashme me yjet.

Spektrat e këtyre objekteve treguan se ata ndodheshin shumë larg (jo vetëm përtej galaksisë sonë, por më larg se shumë galaksi të tjera njohura) dhe që në fakt nuk ishin yje. U quajtën kuazarë (quasar në anglisht, shkurtim nga quasi-stars, që përkthehet thjeshtë-yje).

Si funksionojnë kuazarët

Kuazarët rrezatojnë aq energji në një sekondë sa 1000 galaksi, por kjo del nga një zonë një milion herë më e vogël se galaksia. Si ka mundësi? Është e qartë se origjina nuk mund të jetë një yll.

Tashmë dihet se kuazarët kanë në qendrën e tyre një vrimë të zezë supermasive, e cila tërheq lëndën rreth e rrotull. Përpara se të bjerë në vrimën e zezë, lënda rrotullohet si spirale dhe formon atë që quhet 'disku i rritjes', nxehet në temperatura shumë të larta dhe prodhon meze të zezë, aq më ndritshëm është kuazari. Ky rrezatim bashkëvepron me gazin rrethues dhe prodhon spektrat karakteristike të kuazarëve.

7

NGC 1068, galaksi e përkruar nga Seyfert në 1943 dhe që konsiderohet si prototipi i bërthamave galaktike aktive, d.m.th. një lloj minikuazari.

Imazh në dritë të dukshme i Arp 220, galaksi që ndrin fort në infrakuqe. Drita e yjeve përthithet shumë nga pluhurat dhe rrezatohet prej tyre në infra. Arp 220 ka një bërthamë aktive që emeton meze X.

Imazhi i blazarit HO323+022, përftuar nga Toka me teleskopin ESO NTT. Imazhi dominohet nga drita e rrymës, që ka drejtimin e vrojtuesit.

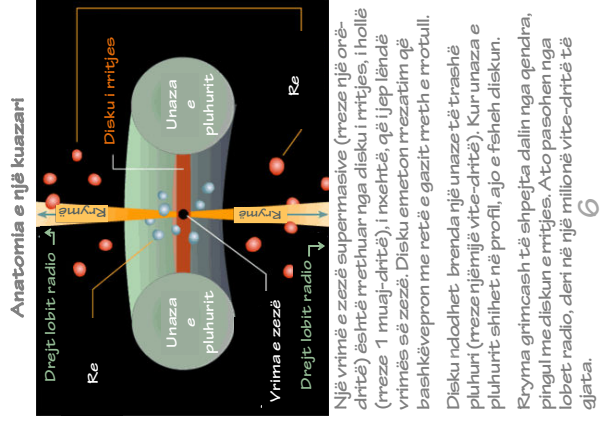
10

Monstrat e tjera

Edhe para se kuazarët të zbuloheshin, dihej se disa galaksi kanë bërthama veçanësisht të ndritshme dhe spektra të pazakontë. U quajtën galaksi të Seyfert. I përkasin klasës së galaksive me bërthamë aktive, ku përfshihen edhe kuazarët e blazarët. Në të gjitha raset ka një vrimë të zezë qëndrore, që thith lëndën rrotull saj, por kuazarët janë më masivët dhe më të ndritshmit.

Së fundmi, vrojtimit kanë zbuluar një populim galaksish shumë të ndritshme në valën infra të kuqe, por thajise të pakapshme në valën e dukshme. Mendohet se shumica kanë bërthama aktive.

11

9